

laatmiddeleeuwse regionale adelsgeschiedenis van de Lage Landen. Daarmee steekt het *Ridderschap in Holland* naar de kroon.

Wat ten slotte in *Edelen in Zeeland* ontbreekt, is een consequent vergelijkend perspectief zoals we dat vinden in het standaardwerk van A.L.P. Buitelaar over de Stichtse ministerialiteit. Buitelaar betrok hierin vooral studies van J.M. van Winter (Gelre) en D.Th. Enklaar (Holland).⁷

Afgezien van enkele losse opmerkingen en verwijzingen gaat Van Steensel de vraag uit de weg waarin zijn Zeeuwse edelen nu precies verschilden van bijvoorbeeld Hollandse standgenoten. De voornaamste overweging zal zijn geweest dat het NWO-project waaraan hij meewerkte, voorziet in een afzonderlijke publicatie waarin de vergelijking tussen de gewestelijke elites centraal staat. Dat de grenzen daarin niet altijd scherp zijn te trekken, blijkt al uit de hierboven aangestipte (al dan niet incidentele) toepassing van Zeeuws leenerfrecht op de Zuid-Hollandse eilanden. We kijken uit naar dit (Engelstalige?) afsluitende deel van dit adelsproject – en naar de publicaties van Van Steensels oud-collega's Flammang en Damen. Want als *Edelen in Zeeland* één aspect gemeen heeft met zijn voorganger *Ridderschap in Holland*, dan is het wel dat het naar meer smaakt.

Kees Kuiken

- ¹ M. Damen en A. Janse, 'Adel in meervoud. Methodologische beschouwingen over comparatief adelsonderzoek in de Bourgondische Nederlanden', *The Low Countries Historical Review*, CXXIII (2008) 517-540.
- ² D.E.H. de Boer, "'Hongher' naar meer. De Hollandse en Zeeuwse steden en de overgang naar de Avesnes, 1290-1320', in: idem, e.a., ed., *Eén graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen* (Hilversum, 2000) 138-139. Deze titel ontbreekt in de bibliografie van het proefschrift – en tot mijn spijt ook in de noten van mijn korte bijdrage 'Van adels- naar eliteonderzoek: Hollands-Zeeuwse notabelen in 1297', *Virtus*, XV (2008) 214-223.
- ³ C. Dekker, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen* (Assen, 1971) 54-55, 64-66.
- ⁴ R. Vermij, 'Oude en nieuwe benaderingen in de Nederlandse en Belgische adelsgeschiedenis', *Virtus*, XVI (2009) 199-202; A. van Steensel, 'Edelen in het laatmiddeleeuwse graafschap Zeeland. Een analyse van hun politieke en sociaal-economische positie rond het jaar 1475', *The Low Countries Historical Review*, CXXIII (2008) 564-585.
- ⁵ P. Bourdieu en J.-C. Passeron, 'Réproduction culturelle et reproduction sociale', *Information sur les sciences sociales*, X-2 (1973) 45-99. In de bibliografie ontbreekt deze verwijzing.
- ⁶ Zie Kees Kuiken, 'Laatmiddeleeuwse dames van genealogie naar groepsportret', *Virtus*, XIV (2007) 57-75.
- ⁷ A.L.P. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtsreek* (Hilversum, 1993).

VORSTEN, HOVELINGEN EN HOF-CULTUUR IN DE NEDERLANDEN

Edward De Maesschalck, *De Bourgondische vorsten, 1315-1530* (Leuven: Davidsfonds, 2008, 247 p., ill.); Jacqueline Kerkhoff, *Maria van Hongarije en haar hof (1505-1558). Tot plichtsbetrachting uitverkoren* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2008, 360 p., ill.)

De geboorte van twee vorstinnen uit de Bourgondisch-Habsburgse dynastie wordt in twee recent verschenen boeken op verschillende wijze beschreven:

Het was een mooie en heldere winterdag, 13 februari 1457. Op het hertogelijk kasteel van de Coudenberg in Brussel wachtte het personeel gespannen op het grote nieuws. Rond de middag verspreidde zich het gerucht dat voor Isabella van Bourbon de barensweeën begonnen waren. Enkele uren later luidden alle klokken van de stad. De Bourgondische dynastie was met een nieuwe telg verrijkt. Dadelijk vertrok een bode naar Nijvel, waar de graaf [van Charolais, de latere Karel de Stoute, MD] deelnam aan een jachtpartij. Karel veinsde grote vreugde, maar in zijn hart voelde hij een knagend gevoel van spijt. Zijn eerstgebore-

ne had een zoon moeten zijn, zoals hij de zoon was van Filips de Goede en Filips de zoon van Jan zonder Vrees en Jan de zoon van Filips de Stoute. Een ononderbroken rij van mannelijke opvolgers, dat was de beste waarborg voor een hecht en onverdeeld patrimonium! (157)

Maria, derde dochter van Filips de Schone en Johanna van Castilië, door geboorte aarts-hertogin van Oostenrijk, werd volgens hofhistoriograaf Jean Molinet op 15 september 1505 rond tien uur 's ochtends te Brussel geboren in het paleis op de Coudenberg. De bevaling werd gedaan door de vroedvrouw Jehanne Michelle, maar assistentie werd ingeroepen van de huisgeneesheer, meester Henry Vellys, omdat werd gevreesd voor het leven van de moeder. Vijf dagen laten werd Maria volgens Bourgondische traditie in de Zavelkerk in Brussel plechtig ten doop gehouden door haar grootvader, keizer Maximiliaan I, naar wiens echtgenote, hertogin Maria van Bourgondië, zij was genoemd. Haar twee meters waren de dames van Ravenstein en van Nassau. (31)

De eerste auteur hanteert een vlotte pen, gebruikt veel bijvoeglijke naamwoorden en past zijn historische verbeelding toe. De tweede is zakelijker, baseert zich op bronnenonderzoek (ik heb de drie uitgebreide voetnoten die bij het citaat horen voor het gemak maar weggelaten) en geeft hieruit meer details weer. Bovenstaande passages weerspiegelen goed enkele aspecten die in beide boeken naar voren komen: het belang van de dynastieke (mannelijke) lijn, vorstelijke residenties als de Coudenberg te Brussel, en de directe omgeving van de vorst waartoe niet alleen belangrijke adellijke geslachten als Nassau en Kleef-Ravenstein behoren maar ook hofpersoneel, vroedvrouwen en bodes.

Het eerste citaat is afkomstig uit het boek van Edward De Maesschalck, *De Bourgondische vorsten, 1315-1530* terwijl het tweede ontleend is aan het boek van Jacqueline Kerkhoff *Maria van Hongarije en haar hof (1505-1558)*. Chronologisch sluiten de boeken goed op elkaar aan: terwijl de eerste auteur de Bourgondisch-Habsburgse dynastie tussen 1315 en 1530 behandelt, verhaalt de tweede hoofdzakelijk over het regentschap van Maria van Hongarije (1531-1555). Verder zijn de boeken volstrekt verschillend, niet alleen wat betreft de schrijfstijl maar ook qua opzet, werkwijze en beoogd publiek. Het boek van Kerkhoff is een bewerking van haar dissertatie (de promotie vond plaats aan de Vrije Universiteit in 2005) die thematisch is opgezet en waarvoor een groot aantal archivalische bronnen is geraadpleegd. De Maesschalck mikt duidelijk op een groot publiek, heeft zijn boek chronologisch geordend en baseert zich op secundaire literatuur. Het feit dat deze recensent de tweede druk van het boek heeft gelezen duidt erop dat de strategie van schrijver en uitgever heeft gewerkt.

De Maesschalck publiceerde eerder een biografie van Maria van Bourgondië.¹ Toch moeten we deze medewerker van de Vlaamse omroep VRT eerder bestempelen als een generalist dan als een specialist gezien zijn publicaties over bijvoorbeeld Karl Marx in Brussel en de geschiedenis van zijn uitgever, het Davidsfonds te Leuven.² Hij heeft deze keer een uitstekend leesbaar en prachtig geïllustreerd boek geschreven waarin een chronologisch overzicht wordt gegeven van de Bourgondische en Habsburgse vorsten die gedurende meer dan twee eeuwen het aanzien van de Nederlanden hebben bepaald. Het boek kent zes uitgebreide genealogische schema's en die zijn nodig om het verhaal te kunnen volgen. Niet minder dan veertien kaarten maken ook het proces van staatsvorming in de Nederlanden inzichtelijk. Daarmee is hij naar mijn mening geslaagd in zijn poging om 'een kleurig en samenhangend verhaal van de Bourgondische vorsten tegen de achtergrond van hun tijd' te schetsen (10).

Het boek is niet geannoteerd en zoals gezegd baseert De Maesschalck zich vrijwel volledig op secundaire literatuur, voornamelijk in boekvorm. Daarbij liet de auteur zich vooral inspireren door de nog steeds onovertroffen reeks van vier biografieën die Richard Vaughan tussen 1962 en 1972 schreef.³ In de literatuurlijst staat slechts één verhalende bron en één artikel. Wel maakte hij dankbaar gebruik van de vele catalogi die zijn verschenen bij tentoonstellingen

over de Bourgondische en Habsburgse vorsten. Opmerkelijk genoeg ontbreekt de catalogus over het mecenaat van Filips de Stoute en Jan zonder Vrees, over wie de auteur sowieso de minste werken heeft gelezen.⁴ Ook het standaardwerk van Bertrand Schnerb over deze laatste vorst staat niet op de lijst⁵ net zomin als de talloze werken van Bourgondië-kenner Werner Paravicini.⁶

De werken die wel gebruikt zijn, zijn daarentegen verwerkt in een uitstekend opgebouwd verhaal. De meer ingevoerde lezer hoort misschien niet zoveel nieuws, maar voor iemand die voor het eerst kennis maakt met de Bourgondische en Habsburgse vorsten en hun hoven gaat een wereld open. En de lezer wordt niet alleen maar getraakteerd op de lotgevallen van de dynastie. De auteur heeft oog voor de historische context: de lezer wordt bijgepraat over de Honderdjarige oorlog (1337-1453) en over de bestuurlijke complexiteit van het samenraapsel van vorstendommen en heerlijkheden die tezamen de Nederlanden gingen vormen. Ook de structuur van de hofhouding komt aan bod, maar pas relatief laat in het boek (op 113) en dan in het kader van hertogin Isabella, dus nog voordat het hof van haar echtgenoot Filips de Goede (142) de revue passeert.

Soms wordt te zeer de nadruk gelegd op het ‘machtige Vlaanderen’, waarbij voorbij gegaan wordt aan de ontwikkelingen in andere sterk geurbaniseerde gewesten als Brabant en Holland. En waarom worden Filips de Goede (r. 1419-1467) en Karel de Stoute (r. 1467-1477) als ‘de winnaar’ en ‘de verliezer’ tegenover elkaar gezet? Toegegeven, Karel heeft misschien de Bourgondische erfenis (deels) verkwanseld door zich te storten in een oneindige reeks van oorlogen en, misschien nog wel belangrijker, geen mannelijke erfgenaam achter te laten. Maar het is Karel geweest die meer dan zijn vader vernieuwingen heeft doorgevoerd in het bestuursstelsel (bijvoorbeeld de samenvoeging van Rekenkamers en de oprichting Parlement van Mechelen) en heeft gezorgd voor de oprichting van een staand leger (169). Deze vorst heeft in feite het fundament gelegd voor de diverse centrale instellingen die de Habsburgse vorsten verder hebben uitgebouwd.

Ook de inzichten die door historici in de laatste decennia zijn ontwikkeld over vorstelijke rituelen tijdens huwelijken, begrafenissen en huldigingstochten, zijn niet opgepikt door de auteur.⁷ Juist in de sterk verstedelijkte samenleving van De Nederlanden voerden de stedelijke elites voortdurend een dialoog met de vorst en zijn omgeving. Vorst en steden waren immers afhankelijk van elkaar en nieuwe belastingen werden toegekend in ruil voor privileges. Is het inderdaad zo dat een vorstin als Margaretha van Oostenrijk tijdens haar huldigingstocht als landvoogdes ‘overal kon rekenen op uitbundige volksvreugde’ en dat ze ‘slechts hartverwarmende genegenheid ontmoette’ (231)? Gezien de talloze opstanden, met name in Vlaanderen, deels veroorzaakt door de toenemende belastingdruk, is het zeker niet altijd pais en vree geweest. Over de verhouding van Margareta tot haar onderdanen komen we echter weinig te weten omdat de auteur meer geïnteresseerd is in de intriges aan haar hof.

Kerkhoff gaat verder waar De Maesschalck ophoudt, niet alleen in chronologisch opzicht maar ook inhoudelijk. Voor haar studie heeft de auteur archieven bezocht in heel Europa. Het boek is dan ook zeer goed gedocumenteerd en voorzien van diverse bijlagen waarin de belangrijkste vondsten (waaronder hofordonnanties, de samenstelling van de hofhouding en het testament van Maria) zijn uitgegeven of verwerkt. Uit de inleiding blijkt dat het Kerkhoff vooral gaat om ‘het hofleven en de hofhouding van Maria van Hongarije in de Oostenrijkse erflanden, Hongarije, de Nederlanden en Spanje’ (19). Daarbij wil ze ook nagaan in hoeverre het hof is beïnvloed door andere hoven en wil ze veranderingen in de hofcultuur in kaart brengen. Deze vragen zijn uitgewerkt in vier thematische hoofdstukken die respectievelijk de structuur van het hof, de hovelingen, de hofcultuur en het reisgedrag van de vorstin in kaart brengen. In die zin is het boek een aanvulling op de dissertatie van Gorter-Van Royen uit 1995 waarin eveneens Maria van Hongarije centraal stond, maar dan haar politiek handelen als regentes en voornamelijk gebaseerd op de correspondentie tussen de vorstin en haar broer Karel V.⁸ Ter ondersteuning van de tekst zijn 64 afbeeldingen opgenomen, waarvan twaalf in een apart

Portret van Maria van Hongarije (1505-1558) door Hans Maler (foto uit besproken boek)

kleurkatern. Het zijn er niet zoveel als in het boek van De Maesschalck maar voor een dissertatie is dit uitzonderlijk.

Dat heeft mogelijk te maken met de achtergrond van de schrijfster. Zij komt uit de museale wereld, is tegenwoordig directeur van de Stichting Kasteel Heeswijk en was lange tijd verbonden aan het Catharijneconvent te Utrecht waarvoor zij in 1993 samen met Bob van den Boogert een dubbeltentoonstelling over Maria van Hongarije maakte.⁹ De interesse die Kerkhoff toen voor deze vorstin opvatte, heeft haar niet meer losgelaten. Deze interesse verklaart waarschijnlijk waarom de nadruk in het eerste en vierde hoofdstuk toch meer op Maria ligt dan op haar hof, waar het boek in eerste instantie over zou gaan. Zo wordt in het vierde hoofdstuk gedetailleerd het reisgedrag van de vorstin in beeld gebracht. De *itineraria* zijn met behulp van informatieve kaarten verduidelijkt waardoor we Maria van jaar tot jaar kunnen volgen. Het moet een enorme logistieke operatie zijn geweest om met een dergelijke hofhouding (hoeveel personen precies meereisden wordt niet duidelijk) te reizen naar zulke verre oorden als Praag, Compiègne, Delfzijl, Augsburg, Laredo, Valladolid en Badajoz. Bij al die overzichten is men geneigd te denken dat Maria voortdurend onderweg was. Toch bracht zij als regentes maar liefst 25 jaar door in Brussel en Mechelen (190, 204) en daar kon dan ook de hofcultuur tot bloei komen.

Verschillende facetten van de hofcultuur laat Kerkhoff de revue passeren. Naast de residenties, komen onder andere hoffeesten, tafelgebruiken en het boekenbezit aan de orde. Daarbij is het niet altijd even duidelijk welke rol Maria nu in deze culturele uitingen speelde. Zij was bijvoorbeeld als vrouw niet echt welkom bij het kapittel van het Gulden Vlies in Utrecht in 1546 (150) en van de beroemde toernooien te Binche in 1549, tijdens de inhuldigingstocht van Filips II, vermoedt Kerkhoff dat Maria slechts betrokken was bij het ‘uitdenken’ van de thema’s. Bij de behandeling van de jacht (163-172) – ook al uitgebreid behandeld door Gorter-Van Royen¹⁰ – komt wel duidelijk naar voren hoe deze vrouw acteerde in een door mannen gedomineerde wereld. Zij was een fervent jaagster en haar broer benoemde haar zelfs tot eerste vrouwelijke opperjachtmeester van Brabant. In het Zoniënwoud bij Brussel en in de omgeving van Mariemont, kon zij haar jachtkunsten vertonen tijdens deze statusgevoelige bezigheid en *en passant* belangrijke staatszaken regelen met haar gasten en voornaamste medewerkers. Het blijft wel de vraag of en hoe Maria de hofcultuur inzette om haar politieke doelen te bereiken.

Het is jammer dat het Kerkhoff aan tijd heeft ontbroken om een meer diepgaande studie van de hofhouding te maken. Zij heeft getracht de hovelingen systematisch in kaart te brengen ‘zonder dat zij het onderwerp van onderzoek waren’ (89). Toch suggereren de titel van het boek (de plichtsbetrachting kan toch niet alleen op Maria slaan?) en de inleiding anders. Natuurlijk was het ondoenlijk de talloze kamerknechten of bijvoorbeeld de negen leden van de *saucerie* (sausafdeling) in de bronnen te traceren. Wel doet Kerkhoff een poging om enkele structuren bloot te leggen en geeft zij informatie, al is het summier, over verwantschapsbanden onder de hovelingen en de geografische herkomst (maar dan alleen van de eredames). Maria bouwde haar ‘eigen clientèle’ op (99) maar wie daar nu precies toe behoorden, blijft onduidelijk. En dat is een gemiste kans, zeker wat betreft het adellijke deel van de hofhouding, over wie voldoende informatie in de secundaire literatuur te vinden is. De bijlagen 6, 7 en 8 met alle namen van de personen die tot Maria’s hofhouding hebben behoord, bieden voor een dergelijke analyse een eerste handreiking. Diegenen die in het bezit waren van een heerlijkheid, zijn echter niet geïdentificeerd en dat leidt soms tot verwarring.¹¹

Edward De Maesschalck en Jacqueline Kerkhoff hebben zeer informatieve en fraai geïllustreerde maar totaal verschillende boeken geschreven over vorsten in de Nederlanden. Het overzichtswerk van De Maesschalck is meer dan een koffietafelboek en biedt uitgebreide informatie over de vorsten en hun directe omgeving. In het boek van Kerkhoff wordt nader ingezoomd op die omgeving waardoor duidelijk wordt dat de vorsten niet in een vacuüm opereerden maar gebruik maakten van de diensten van families uit de verschillende windstreken van hun uitgebreide landencomplex, om hun beleid vorm te geven.

Mario Damen

- ¹ E. de Maesschalck, *Maria van Bourgondië, een begeerde bruid* (Antwerpen, 1982).
- ² Idem, *Marx in Brussel, 1845-1848* (Leuven, 2005); idem, *Dauidsfonds 1875-2000* (Leuven, 2000).
- ³ R. Vaughan, *Philip the Bold. The formation of the Burgundian state* (Londen, 1962); idem, *John the Fearless. The growth of Burgundian power* (Londen, 1966); idem, *Philip the Good. The apogee of Burgundy* (Londen, 1970); idem, *Charles the Bold. The last Valois duke of Burgundy* (Londen, 1972).
- ⁴ S. Laporte, ed., *L'art à la cour de Bourgogne. Le mécénat de Philippe le Hardi et de Jean sans Peur (1364-1419), les princes des fleurs de lis* (Parijs, 2004).
- ⁵ B. Schnerb, *Jean sans peur: le prince meurtrier* (Parijs, 2005).
- ⁶ De meeste bijdragen over het Bourgondische hof zijn gebundeld in W. Paravicini, *Menschen Am Hof Der Herzöge Von Burgund. Gesammelte Aufsätze* (Stuttgart, 2002).
- ⁷ Zie onder andere P. Arnade, *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent* (Ithaca, 1996) en E. Lecuppre-Desjardin, *La ville des ceremonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons* (Turnhout, 2004).
- ⁸ L.V.G. Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschaps-ordonnanties en haar correspondentie met Karel V* (Hilversum, 1995).
- ⁹ B. van den Boogert en J. Kerkhoff, *Maria van Hongarije. Koningin tussen keizers en kunstenaars. 1505-1558* (Zwolle, 1993).
- ¹⁰ Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije*, 287-306.
- ¹¹ Zo waren er diverse *gentilshommes* aan Maria's hofhouding verbonden uit het geslacht Trazegnies: in 1548 *le jeusne Tresignies* en *le plus jeusne Tresignies* en in 1551 *le seigneur de Tresignies* (p. 289). In 1548 moet het gaan om twee zonen van Jan II, baron van Trazegnies († 31 mei 1550). De oudste (waarschijnlijk *le jeusne* uit 1549), Karel, moet de nieuwe heer van Trazegnies zijn geweest in 1551. Zie H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen, 2001) 295 en J. Plumet, *Les seigneurs de Trazegnies au Moyen Age. Histoire d'une celebre famille noble du Hainaut, 1100-1550*. (Mont-Sainte-Genevieve, 1959) 259-269.

RESPECT AFDWINGEN

Conrad Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)*, Adelsgeschiedenis, VII (Utrecht: Uitgeverij Van Gruting, 2010, 343 p., ill.)

Korte lontjes hadden ze. Bij de minste of geringste belediging voelden ze zich in hun eer aangeast en sloegen ze erop los of grepen ze naar een wapen, soms zelfs naar een vuurwapen. Vooral wanneer drank in het spel was, waren ze heel snel aangebrand en hoefde maar weinig te gebeuren of er vielen gewonden, een enkele keer zelfs doden. Het gebruik van geweld verhoogde hun prestige in de groep aanzienlijk en het maakte hen gevreesd bij anderen. We hebben het hier niet over probleemjongeren in naoorlogse flatwijken, voordat minister Vogelaar de zaak ging aanpakken, maar over adellijke kasteelbewoners in Oost-Nederland rond 1600. Historicus Conrad Gietman, verbonden aan de Hoge Raad van Adel en het Centraal Bureau voor Genealogie, laat veel hoogwelgeboren geweldplegers de revue passeren in zijn dissertatie *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)*, waarop hij eind september 2010 promoveerde aan de Universiteit Utrecht. De auteur geeft een fascinerend beeld van de eerbeleving onder edelen in Overijssel en delen van Gelderland en Drenthe. Hij laat zien hoe ongeremd geweld in het midden van de zestiende eeuw de gewoonste zaak van de wereld was, om in de loop van de zeventiende langzaam af te nemen. Hilarisch is het verhaal over een edelman die met een kandelaar gooit, de verkeerde raakt en dan met een volgende kaarsenstandaard wel degene treft die hem boos gemaakt heeft. Bij die verhalen moet ik onwillekeurig denken aan krantenberichten over jeugdigen en niet meer zo jeugdigen van vandaag die zich niet kunnen beheersen wanneer zij zich in hun eer geraakt voelen.

Gietman maakt zelf de vergelijking met de hedendaagse problematiek niet. Hij trekt in het geheel geen parallellen met andere groepen in andere tijden. Hij begeeft zich ook niet in sociaal-wetenschappelijke verklaringsmodellen. Voor de eercultuur van de Oost-Nederlandse adel uit de jaren 1555-1702 komen geen antropologische pendanten als Siciliaanse mafiosi, Afghaanse stamhoofden of Schotse clanleiders aan bod. Wel tracht hij een verklaring voor het